

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. — М.: Аса-
demia, 1999.
2. Бєляєв О. О. Системно-економічна трансформація: теорія та прак-
тика здійснення в Україні: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2006. — 176 с.
3. Бриттан С. Капитализм с человеческим лицом. — СПб.: Эконо-
мическая школа, 1998. — 399 с.
4. Лагутін В. Д. Людина і економіка. Соціоекономіка. — К.: Просві-
та, 1996.
5. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна транс-
формація суспільства: Методологія і практика: Монографія — К.:
КНЕУ, 2002. — 188 с.
6. Попов Г. Х. О проблемах кризиса 2008 года. Електронний ресурс:
[http:// www.uptp.ru/content/Disp_Online.php?Num=1](http://www.uptp.ru/content/Disp_Online.php?Num=1)

Статтю подано до редакції 18.05.11 р.

УДК 316.334.2

О. С. Шнипко,
доктор економічних наук,
професор Європейського університету

ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: СУТНІСНІ ОЗНАКИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано наукові підходи щодо класи-
фікації економічних систем. Деталізовано ознаки та механізми
формування таких систем.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна система, ознака економічної систе-
ми, механізм формування.

АННОТАЦИЯ. В статье осуществлен анализ научных подходов
относительно классификации экономических систем. Детализиро-
ваны их признаки и механизмы формирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическая система, признаки экономи-
ческой системы, механизм формирования.

ANNOTATION. In the article the scientific approaches to classification of economic system were examined. The indications and mechanisms of formation of economic system were to work out in detail.

KEY WORDS: economic system, indications and of economic system, mechanisms of formation.

Аналізуючи фундаментальні та прикладні проблеми розвитку економічної сфери, необхідно чітко позначати гносеологічний периметр відповідних розвідок. Цьому повною мірою слугує поняття «економічна система». Особливості вже розроблених наукових підходів щодо економічних систем різного рівня ієрархії дозволяють стверджувати про їхню високу складність, структурно-функціональну різноманітність, високу динаміку подальшого розвитку. Подібні аргументи повною мірою підкреслюють актуальність теми аналізу економічних систем, необхідність постійного оновлення їхніх класифікаційних моделей.

Економічна система у переважній більшості випадків є сукупністю принципів, правил, законодавчо закріплених норм, яка склалася історично та визначає зміст і форму економічних відносин, що виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ [1].

Наявні економічні системи сучасності є здебільшого відкритими, проте зустрічаються і її закриті різновиди [2]. Відкрита система постійно взаємодіє із навколишнім оточенням у будь-якому аспекті: інформаційному, енергетичному, речовинному та ін. Поведінка відкритої системи визначається її початковим станом, зміною характеристик її елементів або структури в цілому, зв'язків між ними, а також зовнішніми керуючими та перешкоджаючими впливами. Отже, відкрита економічна система — це система, до якої поряд із діловими операціями всередині однієї держави включено міжнародні зовнішньоекономічні зв'язки, а розрахунки за них вимагають використання іноземних валют. На противагу цьому, замкнута економічна система є системою, у якій усі ділові операції та угоди відбуваються в межах лише одної держави, а розрахунки за них здійснюються у валюті цієї держави.

Закон розвитку систем — це певний спосіб вираження стійкості зв'язків та відношень між предметами та явищами, а також стійкості структури (організації) самих цих предметів або явищ [3]. Інакше кажучи, закон являє собою не тільки порядок перетворень предметів та явищ у процесі їх розвитку, але й спосіб їх

існування, характер внутрішньої організації. Закони можна розподілити на дві великі категорії: закони побудови, закони функціонування та закони розвитку.

Внутрішня форма (структура) як закон передбачає безперервну зміну змісту. Таку зміну розглядають як рухливість, динамічність змісту в межах відносно сталої форми — закону руху, способу організації суб'єкта [4]. Закон розвитку характеризує способи істотного перетворення об'єкта, тобто такої зміни, коли наявною є не тільки рухливість змісту, але й істотні перетворення самої внутрішньої форми (структури), тобто зворотних та незворотних змін об'єкта.

Науково-технічна революція характеризується якісним стрибком у науці та технології, не лише вдосконаленням існуючих машин та технологій, але й переходом до принципово нових технологічних систем постіндустріального суспільства. Тому науково-технічний прогрес у техніко-економічних моделях виявляється як сукупність усіх явищ, що призводять до збільшення випуску продукції без зростання обсягів використовуваних ресурсів або із випереджаючим зростанням випуску продукції стосовно зростання обсягів використовуваних ресурсів. Отже, науково-технічний прогрес є вагомим чинником розвитку для економічних систем, а тому заслуговує на більш детальну увагу.

Найпопулярніша модель науково-технічного прогресу розроблена англійським економістом Дж. Хіксом [5, с. 416], який поділяє технічний прогрес на такі його різновиди:

нейтральний — забезпечує одночасне підвищення продуктивності двох факторів виробництва — і праці, і капіталу;

працевзберігаючий — заснований на технології, яка забезпечує підвищення продуктивності капіталу відносно більшою мірою, аніж праця. В результаті кількість капіталу, яку належить витратити на виробництво певного виду товару, зростає, а кількість праці скорочується, причому відносна ціна капіталу залишається незмінною. Капітал заміщує працю у складі факторів виробництва товару. Загальна кількість праці і капіталу, які потрібно витратити на виробництво певної кількості товару, також скорочується, але при цьому зростає роль капіталу. Працевзберігаючий технічний прогрес призводить до економії не тільки праці, але й обох факторів виробництва одночасно — і праці, і капіталу;

капіталозберігаючий — технології якого забезпечують підвищення продуктивності праці відносно більшою мірою, ніж ка-

піталу. В результаті кількість праці, яку необхідно витратити на виробництво певної кількості товару, відносно зростає, а капіталу — скорочується при незмінній відносній ціні праці. Праця заміщає капітал у складі факторів виробництва товару. Загальна кількість праці і капіталу, які необхідно витратити на виробництво певної кількості товару, також скорочується, але при зростанні відносної ролі праці. Капіталозберігаючий технічний прогрес призводить до економії не тільки капіталу, але й обох факторів виробництва одночасно. Характеристика певного типу науково-технічного прогресу як капіталозберігаючого свідчить про те, що при виробництві одиниці товару в розрахунку на одиницю праці в результаті витрачається відносно менше одиниць капіталу, тому такий тип прогресу сприяє підвищенню питомої ваги певних галузей.

Зростання виробництва в результаті технічного прогресу передусім відбивається на мегаекономічних пропорціях, здійснюючи нейтральний (темпи зростання торгівлі та виробництва співпадають), позитивний (торгівля зростає швидше, ніж виробництво) чи негативний (торгівля відстає від виробництва) вплив на світову торгівлю.

Перебіг магістрального економічного розвитку, якому властива незмінна структура та максимальний темп зростання, має три стадії:

1. Стартову, що супроводжується зростанням (рідше зниженням) капіталоозброєності до магістрального рівня за рахунок зміни норми накопичення.
2. Магістральну, на якій рівень капіталоозброєності співпадає з магістральним, а норма накопичення залишається незмінною.
3. Фінішну, що супроводжується зниженням норми накопичення та рівня капіталоозброєності.

Траєкторія магістрального розвитку є втіленням «золотого правила накопичення», згідно з яким оптимальна норма накопичення, що відповідає максимальному споживанню, дорівнює еластичності за основними фондами.

Розвиваючи теорію цього правила, Б. Кучин та Є. Якушева справедливо наголошують, що існують два діаметрально протилежних математичних представлення науково-технічного прогресу: екзогенне та ендогенне [6, с. 52—79]. Ендогенний науково-технічний прогрес являє собою певну соціально-економічну «силу», що автоматично збільшує ефективність виробництва системи. Питання про джерела походження цієї «сили» у моделях не

розглядається. Використовують три основні типи моделей екзогенного науково-технічного прогресу:

автономний (або нейтральний) — зростання ефективності системи не залежить від капіталовкладень та динаміки робочої сили та привноситься із зовнішнього оточення;

екзогенний — «уречевлений» прогрес привноситься разом із новим, більш досконалим обладнанням та новою, більш кваліфікованою робочою силою, причому покращення обладнання та підвищення кваліфікації також задаються ззовні як функція часу;

індукований — прогрес, пов'язаний із попереднім розвитком системи, який залежить від того, яка кількість капіталовкладень вже була вкладена у систему. Передбачається, що у масштабах крупної галузі або держави кількість відкриттів або винаходів є монотонно зростаючою функцією від обсягу капітальних вкладень.

Для розробки моделей ендогенного науково-технічного прогресу важливим є аналіз характеру впливу науки й техніки на ефективність системи, для здійснення якого застосовують декілька підходів.

Приклад найпростішого аналізу ендогенного науково-технічного прогресу: такий прогрес — це результат дії особливої галузі, що виробляє науково-технічні інновації, яка забезпечується матеріальними та людськими ресурсами, наявними у системі. При цьому виділяється основна частина основних фондів, що безпосередньо обслуговують науково-технічний прогрес.

При розгляді ендогенного науково-технічного прогресу розглядається не тільки результат діяльності певної галузі, але й враховується вплив окремих її компонентів, зокрема стану фундаментальних досліджень, прикладних досліджень та розробок, а також їх впровадження.

Ендогенний науково-технічний прогрес можна аналізувати шляхом виявлення причинно-наслідкових зв'язків усередині самої системи. На першому етапі, відмовляючись від макропоказників, розглядають мікропоказники, на другому — здійснюють інтегрування мікропоказників, переходячи до макропоказників. При цьому вводиться додатковий макропоказник — технічний рівень розвитку системи, який характеризує ендогенний науково-технічний прогрес.

За визначенням А. Бузгаліна та А. Колганова [7, с. 46—47], економіка являє собою метасистему, сукупність взаємодіючих

систем, обмежених у часі та просторі, а тому елементи економічної системи мають певні «типологічні» риси та можуть бути впорядкованими за цими суттєвими ознаками, що дозволить із значною долею ймовірності передбачати властивості нових економічних підсистем. Ці вчені наголошують, що в умовах стабільно функціонуючої економіки, усі ланки якої поєднані складною системою прямих та обернених зв'язків, виділення основних компонентів та підсистем надмірно ускладнене, однак це досить легко зробити для економічних систем на стадії руйнації. Кожна соціально-політична система являє собою сукупність параметрів, за якими її можна порівнювати з будь-якою іншою економічною системою. Таким чином, можна зробити висновок про структурну цілісність як суттєву властивість економічних систем.

На думку названих вище дослідників [7, с. 48], структуру економічної системи складають: техніко-виробнича структура — основа; форма координації — центральна частина; характер відтворення — центральна частина; відносини власності (форма присвоєння — відчуження) — також належать центральній частині; інституціонально-правова система — оболонка, зовнішнє оформлення системи; політична система — також належить до зовнішньої оболонки економічної системи.

Виходячи з цього, пропонується класифікувати економічні системи за наступними критеріями, кожен з яких, у свою чергу, визначає 6 підтипів економічних систем [7, с. 49]:

I. Технологічний уклад: 1) доіндустріальний; 2) перехід до індустріального (ранній індустріальний); 3) індустріальний; 4) пізній індустріальний; 5) та 6) постіндустріальні.

Параметрами даного критерію є: 1) панівний тип розподілу праці. 2) домінуючий технологічний устрій; 3) характер та зміст праці (ручна, індустріальна, творча).

II. Спосіб координації також дає підстави встановити 6 різновидів економічних систем: 1) натуральне господарство; 2) перехід від натурального господарства до ринкового (генезис ринку); 3) всезагальний ринок (ринкове господарство із пануванням вільної конкуренції); 4) регульований ринок із недосконалою конкуренцією; 5) генезис постринкових механізмів координації; 6) розвиток та удосконалення постринкових механізмів координації.

Параметрами цього критерію є: 1) особлива соціально-економічна форма (характер) праці; 2) особливий економічний тип

господарюючої ланки; 3) соціально-економічна форма продукту; 4) соціально-економічна форма виробництва та потреб.

ІІІ. Механізми присвоєння — відчуження (встановлення прав та форм власності): 1) особистої залежності (позаекономічне відчуження); 2) генезис формального підкорення праці капіталу (речової залежності); 3) реальне підкорення праці капіталу (панування відносин «наймана праця — капітал») на базі приватнокапіталістичного присвоєння 4 соціалізація капіталу при домінуванні фінансового капіталу; 5) та 6); посткапіталістичні відносини присвоєння.

Параметрами даного критерію виступають: 1). Особливий тип відчуження робітника та власника засобів виробництва. 2). Особлива соціально-економічна форма робітника та власника засобів виробництва. 3). Панівна форма багатства. 4). Основи соціально-класової структури. 5). Економічний зміст та домінуюча система форм та прав власності.

ІV. Способи відтворення: 1) природний цикл; 2) первинне нагромадження капіталу; 3) бізнес-цикл; 4) державне регулювання циклу. 5) програмоване стале зростання; 6) ноосферний тип відтворення.

Параметри даного критерію: 1) тип та параметри накопичення та споживання; 2) тип та параметри економічного зростання (скорочення); 3) історично специфічна форма ефективності, стимули та перешкоди на шляху розвитку технічного та гуманітарного прогресу, його особливу соціально-економічну форму та ціль; 4) економічні основи відтворення населення; 5) історичні перспективи та обмеження розвитку даної системи.

За критерієм структурної сформованості зазначені автори виділяють стабільні та перехідні економічні системи, або «класичні» та «мутантні». Причому мутації економічних систем можуть бути як прогресивними, так і регресивними, що проявляється через наявність відсталих елементів стосовно досягнутого рівня розвитку. Відповідно до розробленої системи критеріїв учені визначили типологію відомих з історії суспільно-економічних систем (формацій).

Традиційно за рівнем економічного розвитку та пануючим способом виробництва економічні системи класифікують відповідно до сформованих сталих груп країн світу: «перший світ» (розвинені країни), «другий світ» та «третій світ» (країни, що розвиваються).

У науковій літературі наголошується на таких фундаментальних властивостях економічних систем [7, с. 51—52]: 1) всі основні параметри економічних систем («виміри» економічного простору-часу) змінюються за певними законами; 2) між основними параметрами розвитку економічних систем спостерігається досить сталий взаємозв'язок; 3) видозміни елементів економічної системи є періодичними.

Будь-яка держава має економічну систему, під якою, за альтернативним визначенням Н. Брюховецької [8, с. 7], слід розуміти сукупність всіх видів економічної діяльності в процесі їхньої взаємодії, направлених на виробництво, розподіл, обмін і споживання товару і послуг, а також регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства. С. Мочерний [9, с. 5—11] до основних елементів економічної системи відносить: продуктивні сили; техніко-економічні відносини; виробничі відносини або відносини власності; господарський механізм.

С. Дзюбик, О. Ривак [10, с. 26] за формами власності на засоби виробництва, методами управління і координації економічної діяльності виділяють наступні моделі економічних систем: чистий ринок, командна економіка, змішана економіка, традиційна економіка.

Класифікацію економічних систем, здійснену Б. Гаврилишиным [11, с. 162], наведено у таблиці.

Таблиця

ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ ОЗНАКИ

Типи ринку	ТИПИ СИСТЕМ				
	Вільне підприємство	Погоджене вільне підприємство	Адміністративно-командна система	Розподільчий механізм	Ринковий соціалізм
Головний мотив або критерій діяльності	Максимізація прибутку	Максимізація приросту і прибутку	Максимізація виробництва	Прибуток	Життєздатність
Характер власності	Приватний	Приватний	Державний	Приватний	Колективний
Характер ринку	Вільний	Вільний	Що керується	Вільний	Що контролюється

Закінчення табл.

Типи ринку	ТИПИ СИСТЕМ				
	Вільне підприємництво	Погоджене вільне підприємництво	Адміністративно-командна система	Розподільчий механізм	Ринковий соціалізм
Роль уряду	Обмежена викладеними вище характеристиками	Гармонізація економічної діяльності	Прийняття рішень, планування, управління	Забезпечення справедливості при розподілі	Визначення мети, координація, регулювання
Першопричина і головна мета	Економічна: ефективне співробітництво	Економічна і політична: поліпшення стану країни, задоволення індивідуальних потреб	Політична: створення матеріальної бази комунізму	Соціальна: ефективне виробництво, справедливий розподіл	Соціополітична: економічна демократія через самоврядування

Аналізуючи структуру економічних систем, додатково виділяють поняття «сектор економіки» — сукупність інституціональних одиниць-резидентів, що мають схожі економічні цілі, функції та поведінку [12]. Так, сектор нефінансових корпорацій об'єднує корпорації, що займаються ринковим виробництвом; сектор фінансових корпорацій охоплює інституціональні одиниці, що спеціалізуються на фінансовому посередництві; сектор державних установ являє собою сукупність юридичних осіб, що займаються неринковим виробництвом, сектор домашніх господарств містить в основному споживчі одиниці; сектор некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, виконує функцію надання останнім неринкових послуг. Державний сектор економіки — це сукупність підприємств, організацій, установ, що перебувають у державній власності та керуються державними органами, або призначеними чи найнятими ними особами. Приватний сектор економіки — економічні об'єкти, що перебувають у приватній власності, — належать приватному капіталу.

На думку Т. Клебанової [13, с. 4—7], у багатьох сферах діяльності лише крупні об'єднання, що концентрують зусилля багатьох окремих суб'єктів, спроможні забезпечувати випуск продук-

ції або надання послуг такої якості і в такому обсязі, щоб можна було вступати у конкурентні стосунки на світовому ринку та забезпечити потреби всередині держави. Тому у вітчизняній економіці крупномасштабні економічні системи відіграють досить важливу роль.

За формою організації елементів крупномасштабні економічні системи можна класифікувати на дві групи:

1. Системи з високою цілісністю, що являють собою єдину юридичну особу, прикладом яких можуть бути великі акціонерні товариства та трести.

2. Системи з незначною цілісністю, характеристичною ознакою яких є наявність не менш, аніж трьох юридичних осіб: холдинги та фінансово-промислові групи, асоціації, консорціуми та концерни.

Як видно, класифікація відомих на сьогодні економічних систем є доволі розгалуженою. До того ж, незавершеною. Адекватне усвідомлення сутнісних ознак економічних систем, порівняння їх різноманітних структурно-функціональних характеристик поза сумнівом сприятиме суб'єктам вітчизняних економічних процесів ставити реальні економічні цілі та забезпечувати їх реалізацію.

Література

1. Кокорев В. Е. Экономика как она есть: очерки «чистой» теории и прикладные исследования / Кокорев В. Е. — М.: Век, 1998. — 178 с.
2. Экономическая безопасность. Энциклопедия / Шаваев А. Г., Багаудинов А. Т. и др. — М.: Правовое просвещение, 2001.
3. Мамзин А. С., Рожин В. П. О законах функционирования и законах развития / А. С. Мамзин, В. П. Рожин // Научные доклады высшей школы. Сер.: Философские науки. № 4. — М.: Высшая школа, 1965.
4. Кучин Б. В., Якушева Е. В. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость / Б. В. Кучин, Е. В. Якушева — М.: Экономика, 1990. — 157 с.
5. Киреев А. П. Международная экономика / А. П. Киреев. — М.: Международные отношения, 1997.
6. Кучин Б. В., Якушева Е. В. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость / Б. В. Кучин, Е. В. Якушева. — М.: Экономика, 1990.
7. Бузгалин А., Колганов А. Экономика: «Периодическая система элементов» / А. Бузгалин, А. Колганов А. // Вопросы экономики. — 2001. — № 12.

8. Брюховецька Н. Ю. Економічний механізм підприємства у ринковій економіці: методологія і практика / Н. Ю. Брюховецька. — Донецьк: ІЕП НАН України, 1999.

9. Мочерний С. Механізм забезпечення економічної безпеки країни / С. Мочерний // Наукові записки державного педагогічного університету. Сер. Економіка. — 2000. — Вип. 6.

10. Дзюбик С., Ривак О. Основи економічної теорії / Дзюбик С., Ривак О. — К.: Основи, 1994.

11. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. Пер. з англ. / Б. Гаврилишин. — К.: Основи, 1994. — С. 162.

12. Экономическая безопасность. Энциклопедия / Шаваев А. Г., Багаутдинов А. Т. и др. — М.: Правовое просвещение, 2001. — С. 69.

13. Клебанова Т. С. Модели и методы координации в крупномасштабных экономических системах / Т. С. Клебанова. — Х.: Бизнес-информ, 2002.

Статтю подано до редакції 23.05.11 р.

УДК 330.341.1(477)

А. Е. Фукс, д-р екон. наук, проф. кафедри
політичної економії обліково-економічних факультетів,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Досліджено процеси становлення та розвитку інноваційної інфраструктури в Україні. Показано, що її розвиток знаходиться на початковій стадії, потребує подальшої розбудови і створення сприятливих умов для підвищення ефективності її функціонування.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інноваційна інфраструктура, технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні проекти, інноваційна діяльність, інноваційна продукція, державна підтримка інноваційних інфраструктур.

АННОТАЦИЯ. Исследованы процессы становления и развития инновационной инфраструктуры в Украине. Показано, что ее развитие находится на начальной стадии, требует дальнейшего совершенствования и создания благоприятных условий для повышения эффективности ее функционирования.